

EYYÛB BİN HALÎL 'İN TEZKİRETÜ'L -ACÂYİB VE TERCEMETÜ'L -GARÂYİB ADLI ESERİNDE TAŞLAR

Stones in Eyyûb Bin Halîl's Work Named *Tezkiretü'l -Acâyib ve Tercemetü'l -Garâyib*

Ramazan BARDAKÇI*
Yusuf Can TIRAŞ*

ÖZ

İslam medeniyetinde taşlar hakkında edinilen bilgiler, kimi zaman tercüme kimi zaman da telif eserlerle insanlara aktarılmıştır. Osmanlı Devleti'nde taşlara özgü ilk eserler 15. yüzyılda tercüme yoluyla görülmeye başlanmıştır. Klasik Türk edebiyatı geleneğinde önemli bir yeri olan bu eserlerde anlatılan bilgiler, farklı ansiklopedik eserlerde özel bir bölüm olarak da yer almıştır. Bu türde olan eserlerden biri de 16. yüzyılda yaşamış olan Eyyûb bin Halîl'in (d. ?-ö. 1570'den sonra) *Tezkiretü'l -Acâyib ve Tercemetü'l -Garâyib* adlı ansiklopedik eseridir. Bu eserde mütercim, otuz dört taş hakkında bilgi vermektedir. Eserde bu taşların renkleri, buldukları bölgeler ve özellikleri anlatılmaktadır. Bu bilgilerin genellikle Aristoteles'e atfedilen *Kitâbü'l -Ahcâr*'dan aktarıldıkları göze çarpmaktadır. Ayrıca İbn Sînâ, Galinos, Belinas gibi önemli ilim insanlarının eserlerinden de faydalanılmıştır. Tek ve yarım kalmış bir nüshası bulunan eserin vermiş olduğu bilgiler dönemin bilgi, kültür ve dil anlayışını göstermektedir. Bu çalışmanın birinci bölümünde Eyyûb b. Halîl ve eseri, ikinci bölümünde eserdeki taşlar yer aldığı sıraya göre verilerek incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Eyyûb bin Halîl, taşlar, mineraloji, *Acâyibü'l -Mahlûkât*, tercüme eser.

ABSTRACT

The information obtained about stones in the Islamic civilization was transferred to people, sometimes through translation and sometimes through copyrighted works. The first stone-specific works in the Ottoman Empire began to be seen through translation in the 15th century. The information explained in these works, which have an important place in the tradition of classical Turkish literature, has also been inc-

* Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Uşak/Türkiye. E-posta: ramazan.bardakci@usak.edu.tr. ORCID: 0000-0001-8233-9259.

* Dr., MEB Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Konya/Türkiye. E-posta: yusufcantiras@gmail.com. ORCID: 0000-0001-7800-3007.

luded as a special section in different encyclopedic works. One of the works of this type is the encyclopedic work named *Tezkiretü'l-Acâyib and Tercemetü'l-Garâyib* by Eyyûb bin Halîl (b.? -d. after 1570), who lived in the 16th century. In this work, the translator gives information about thirty-four stones. The work describes the colors of these stones, their regions and their properties. It is noteworthy that this information is conveyed from *Kitâbü'l-Ahcâr*, which is generally attributed to Aristotle. In addition, the works of important scientists such as Avicenna, Galinos and Belinas were also benefited from. The information provided by the work, which has a single and unfinished copy, shows the knowledge, culture and language understanding of the period. In the first part of this study, Eyyûb b. Halîl and his work were examined in the second part by listing the stones in the work in their order.

Keywords: Ayyub bin Khalil, stones, mineralogy, *Acâyibü'l-Mahlukât*, translated works.

1. Eyyûb Bin Halîl'in *Acâyibü'l-Mahlûkât* Tercümesi: *Tezkiretü'l-Acâyib ve Tercemetü'l-Garâyib*

Tercümenin sahibi hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamakla birlikte tercümenin 2a varağında yer alan bir beyitte ismi hakkında bilgi edinilmektedir (Bardakçı ve Tıraş, 2023: 2545):

Bir belâyâ mübtelâ 'abd-i 'alîl

Hâk-i pây ya'nî ki Eyyûb b. Halîl (Eyyûb b. Halîl, 1440, v. 2a/10-11).

Mütercim, bu eseri II. Selim (974/1566-982/1574) döneminde Manisa'da kaleme almıştır. Eser, dört mukaddime ve iki makaleden oluşmaktadır. 434 sayfa olan eser, 217 varaktır. Sondan eksik olan eser, taşlar bölümünde "hacerü's-semm" maddesinden yazılmış dört satır ile sona ermektedir. Bu eserin bilinen tek nüshası Avusturya Milli Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Bardakçı ve Tıraş, 2023: 2545-2546)¹. Eserde sadece taşlar değil, dönemin başta coğrafya ve kozmografya bilgileri olmak üzere pek çok konu hakkında bilgi verilmektedir. Eserin, ikinci makalesini oluşturan "süfliyyât" bölümünün, beşinci nazarının on sekizinci faslı "taşlar" hakkındadır. Bu fasıl, "ba'zı ahcâr ve anların havassı beyânındadır" başlığıyla verilmektedir (Bardakçı ve Tıraş, 2023: 2555).

2. Eserde Yer Alan Taşlar

Taşlar kısmı eserin 211a-217b varakları arasındadır. Bu faslın girişinde Eyyûb b. Halîl şu açıklamaları yapmaktadır:

¹ Nüsha tavsifi için bk. (Bardakçı ve Tıraş, 2023).

İmdi cevāhir-i ma‘deniyyenüñ te‘şîrâtı ve havāşş-ı ‘acîbesi lâ-yu‘ad ve lâ-yuhşâdur. Cümlesinüñ ihâtasından ‘ulemâ ‘âciz ve hûkemâ kâşırlandır. Ammâ ol Şâni‘-i ‘âlem ve Hâlık-ı benî âdem hûkemâdan ba‘z-ı kullarına ‘inâyet eylemek ile ba‘z-ı havāşş istihrâc eylemişlerdür. Anlardan ba‘zını inşâ‘allâh zîkr edelüm. *Ve bi’llâhi’t-tevfîk.*

Şimdi madenlerin cevherlerinin etkileri ve şaşılması özellikleri sayısız ve hesapsızdır. Hepsinin anlaşılmasından âlimler çaresiz, hakîmler âcizdir. Ama o dünyanın yüce yapıcısı ve insanoğlunun yaratanı Allah, hakîmlerden bazı kullarına yardım ederek (madenlerin cevherlerinin) kimi özelliklerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Onlardan bazılarını Allah’ın izniyle anlatalım. Yardım Yüce Allah’tandır (Eyyûb b. Halîl, v. 211a/8-12).

Bu açıklamadan sonra Eyyûb b. Halîl, taşların açıklamasına başlamaktadır. Çalışmada, eserdeki taşlar maddeler hâlinde ve günümüz Türkçesi ile birlikte verilmiştir.

2.1. İsmid

İsmid, Aristoteles’e atfedilen *Kitâbü’l-Ahcâr*’da, “sürme taşı” olarak yer almaktadır. Sakızlı İsa Efendi, “göze çekecek sürmedür” şeklinde açıklamaktadır (Aydın ve Murad, 2019: 55). Bu taşın gözü afetlerden, havadan, güneşten, tozdan koruduğu ifade edilmektedir (Aydın ve Murad, 2019: 56). Aristoteles’e göre, çeşitli madenleri olan ve en iyilerinin doğuda bulunan madenden çıkarıldığı bir taştır (Aksoy, 2021: 147). “Göze faydalıdır; göz kapaklarını ve göz çukurunu güzelleştirir, onların nemini kurutur ve dokularını sağlamlaştırır. Fakat ona alışkın değilse göze zarar verir. Özellikle biraz miskle karıştırıldığı zaman, yaşlılıktan kaynaklanan görme zayıflığına karşı faydalıdır. Gümüşe konduğunda (içindeki kurşun sebebiyle) erimesini hızlandırır ve onu saflaştırır” (Aksoy, 2021: 147). Eyyûb b. Halîl de “İsmid”i açıklarken Aristoteles’in sözlerine başvurmaktadır. Taşın açıklamasında görüleceği üzere, Eyyûb b. Halîl’in verdiği bilgiler Aristoteles ile örtüşmektedir:

İsmid: Hâkîm Aristû eydür: Bir hâcer-i ma‘rûfdur ki tekevvününde raşâsa maḥlûṭ olur. Etrâf-ı maşrıkda anuñ ma‘denleri çokdur ve a‘lâsı İşfahâni’dür. Anuñ kuḥli göze ḡâyet nâfi‘dür ki göze şu indürmez ve gözün a‘zâsını kavî eyler ve gözden niçe dürlü âfât ve evcâ‘ı def eyler. Huşuşan zükürdan kocalar ve nisâdan karıcuḡlar ki başarıları za‘if olmuş ola. Ve eger aña bir miqdâr misk ḡalt ol[ın]sa ḡâliye gibi olup nef‘i ziyâde ve râyiḡa-i ṡayyibe ile ḡoḡa. Resûlü’llâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve

sellem ‘aleyküm bi’l-işmidî fe-innehu yinbitü’ş-ş’a’ra ve yühdü’l-başara. Ve dahı âteş yakduğına iç yağıyla sürseler nâfi’ ola, bi-izni’llâhi te‘âlâ.

Sürme taşı: Filozof Aristoteles der: Oluşumunda kalaya karışan, bilinen bir taştır. Doğu taraflarında onun madenleri çoktur ve en iyisi İsfahanî’dir. Onun sürmesi göze son derece faydalıdır ki göze su indirmez, gözün kısımlarını güçlendirir ve gözden birçok musibeti ve acıyı ortadan kaldırır. Özellikle görme gücü zayıflamış yaşlı erkekler ve kocamış kadınlardan olmuş olsun. Ve eğer ona bir miktar misk karıştırılırsa gâliye (güzel kokulu siyah bir macun) gibi olup yararı fazla ve güzel koku ile kokar. Hz. Muhammed (s.a.v) ‘İsmid, kirpikleri gürleştirir ve görmeyi kuvvetlendirir’ [buyurmuştur]. Ayrıca ateşin yaktığı yere iç yağıyla sürülürse Allah’ın izniyle yararlı olur (Eyyûb b. Halîl, vr. 211a-211b).

2.2. Hacer-i Ermeyûn

Hacer-i Ermeyûn, *Menâzirü’l-Avâlim*’de “bir hacere ebyâzdur ve ezrakla muhattatdur ve şekli-i muhammes olur ve her ne kadar kesir itseler pâreleri muhammes düşer ve Rûm’da ziyâde bulunur. Bu hacere hâmilî halk nazarında mehîb görünür ve kuhli remedi izâle ider” (Ak, 2007, C.III: 1209-1210) şeklinde açıklanmaktadır. Sakızlı İsa Efendi; bu taşın beş köşe denildiğini, ne kadar kırılırsa kırılınsın beş köşeli olduğunu, Rum’da bulunduğunu, göz ağrısına faydalı ve bu taşın taşıyanın insanlara heybetli görüneceğinden bahsetmektedir (Aydın ve Murad, 2019: 278). Buna göre Ermeyûn taşı, çok beyaz renklidir, mavi renkli çizgilere sahiptir ve beşgendir. Her ne kadar parçalasalar da parçaları beşgen şeklinde düşer. Rum’da fazla bulunur. Bu taşın sahibi halk arasında heybetli görünür ve sürmesi göz ağrısını yok eder. Bu bilgiler ile Eyyûb b. Halîl’in taş hakkında verdiği bilgiler örtüşmektedir. Metinde “ermeyûn taşı” şu şekilde verilmiştir:

Ḥacer-i Ermeyûn: Bir ḥacerdür ki arz-ı Rûm’da olur. Ğâyet emlesdür ve her kıṭ‘ası muḥammedür. Ya‘nî beş gûşelidür. Kaçan ufatsalar meksûrâtı dahı muḥammese olur. Ḥâşşiyeti budur ki her kim anı götürse beyne’n-nâs hürmetlü ola. Ve eger göze sürme eyleseler ol göze remed işâbet eylemeye.

Ermeyûn taşı: Rûm memleketinde bulunan bir taştır. Son derece pürüzsüz, düz ve her parçası beş kenarlıdır. Küçük parçalara ayrıldığı zaman dahi beş kenarlı olur. Bu (taşın) etkisi (özellği) ise üze-

rinde taşıyan kimse insanlar arasında saygı görür ve eğer göze sürme ederlerse göz ağrısı yaşanmaz (Eyyûb b. Halîl, vr. 211b).

2.3. Hacer-i İsfizâc

Beyaz kurşun/kalay anlamına gelen “hacer-i isfizâc”, Aristoteles’in *Kitâbü’l-Ahcâr* eserinde şu şekilde anlatılmaktadır: “Beyaz kurşun, siyah kurşundan elde edilir ve ondan sirkeyle çıkartılır. Gözde ağrılardan dolayı meydana gelen beyaz için iyidir. Merhemi faydalıdır; etin büyümesini teşvik eder. Ateş yanığına karşı da faydalıdır; yanığın [kabararak] beyazlaşmasını önler” (Aksoy, 2021: 158). Eyyûb b. Halîl’in bu taş hakkında verdiği bilgiler ile Aristoteles’teki bilgiler örtüşmektedir.

Ḥacer-i İsfizâc: Kurşunun ve raşâşun remâdudur. Raşâş-ı isfizâcî ‘akreb soğduğı yere sürseler nâfi’ ola. Ve eger isfizâcdan merâhim eyleseler cerâhatün eski etlerin ekl édüp tâze et bitüre. Ve âteş yanuğına ba’z-ı yağla sürseler nâfi’ ola, bi-izni’llâhi te’âlâ.

Beyaz kurşun, Üstübeç: Kurşunun ve kalayın külüdür. Kalayın beyaz külünü akrep soktuğı yere sürseler faydalı olur. Ve eğer beyaz kurşundan merhemler yapsalar, yaraların eski etlerini yok edip taze et oluşturur. Ayrıca ateş yanığına bazı yağlar ile sürseler Allah’ın izniyle faydası olur (Eyyûb b. Halîl, vr. 211b).

2.4. Hacer-i Efrencis

Efrencis taşı, kimyagerlerin taşıdır ve zirni madeninde bulunur (Aydın ve Murad, 2019: 272). *Menâzirü’l-Avâlim*’de “bu madde zirni madeninde olur. Bu hacere bir miskalini elli miskal nuhâsa korlar beyâz ve nerme olur ve meshûkını vereme ekseler veca’in kat’ ider” şeklinde açıklanmaktadır (Ak, 2007, C.III: 1210). Buna göre, bu taş arsenik madeninde bulunmaktadır. Bu taşın 4,80 gramına 240 gram bakır konulunca beyaz ve yumuşak olmaktadır. Toz hâline getirilmişini vereme ekseler, ağrısını kesmektedir. Eyyûb b. Halîl de bu taş hakkında benzer bilgileri vermekle birlikte, Aristoteles’ten aktardığını ifade etmektedir:

Ḥacer-i Efrencis: Ḥakîm Aristû eydür: Bu bir taşdır ki anuğ kilsinden zirniha katup saḥk eyleseler şol mertebe ilhâk eyleyeler ki zirniḥı beyâz eyleye. Andan bir mişkâl nuhâs-ı aḥmere ilkâ olınsa nuhâşı beyâz ve yumşak eyleye.

Efrencis taşı: Filozof Aristoteles der: Bu bir taştır ki onun kirecinden arseniğe katıp döverek ezseller o derece birbirine katsalar arseniği

beyazlatır. Ondan 4,80 gram kırmızı bakıra karıştırılsa bakırı beyaz ve yumuşak eder (Eyyûb b. Halîl, vr. 211b-212a).

2.5. Hacer-i İklîmiyâ'ü'z-Zeheb

Aristoteles bu taş hakkında, “altın başka bir taşla karıştırılır ve ikisinin üzerine altının cismini ayıran ilaçlar atılırsa, aralarında yeni bir taş meydana gelir. Halk bunu altın posası (illîmiyâ ez-zeheb) olarak adlandırır” bilgisini vermektedir (Aksoy, 2021: 113). Aristoteles, bu taşın toz hâline getirilip sürmeyle birlikte beyazlık olan göze sürüldüğünde iyileştirdiğini ifade etmektedir (Aksoy, 2021: 114). *Menâzirü'l-Avâlim*'de “hacer-i iklîmiyâ” maddesinde bu taş ile ilgili bilgi verilmektedir. Buna göre “iklîmiyâ” iki cinsi olan bir taştır. Biri zehebîdir. Zehebî olan zeheb madeninde olur (Ak, 2007,C.III: 1210). Sakızlı İsa Efendi, “iklîmiyâ”nın bakır is olduğunu fakat aslında gümüşün çıktığı yerin taşına denildiğini, en iyisinin Kıbrıs'ta bir suda olduğunu, fizzâ, zehebî, nuhâsî, madenî ve amelî türlerinin bulunduğunu ifade etmektedir (Aydın ve Murad, 2019: 98). Eyyûb b. Halîl, bu taş hakkındaki bilgileri Aristoteles'ten aktarmaktadır:

Hacer-i İklîmiyâ'ü'z-Zeheb: Ma'denciler altını âteşde tahtlış ederler iken hâşıl olur. Hâkîm Aristû eydür: Gözün veca'ın sâkin eder. Ve gözden beyâzî zâyil eder ve göze şu indürmez ve kûrûh-ı 'atîkaya nâfi'dür, bi-izni'llâhi te'âlâ.

Altın posası taşı: Madenciler altının özünü ateşte alırlarken ortaya çıkar. Filozof Aristoteles der: Gözün ağrısını dindirir. Gözden beyazı (akı, aklık hastalığını) yok eder, göze su indirmez, Allah'ın izniyle eskimiş yaralara faydalıdır (Eyyûb b. Halîl, vr. 212a).

2.6. Hacer-i İklîmiyâ'ü'l-Fıdda

Bu taş, Aristoteles'te “gümüş posası” olarak geçmektedir (Aksoy, 2021: 113).

Hacer-i İklîmiyâ'ü'l-Fıdda: Bu dağı gümüş ocağında, gümüş ma'deninde tahtlış olunurken hâşıl olur bir ceseddür. Hâkîm Aristû eydür: Eger yağla cerebe ve kûrûha sürseler fâyide eyleye. Ve gayrı hâkîmler eydür: Göze zerrür eyleseler gözde olan veca'ı sâkin eyleye. Ve merâhime ilhâk eyleseler cerâhatden eski etleri ekl eyleye.

Gümüş posası taşı: Bu da gümüş ocağında, gümüş madeninde ayrıştırılırken ortaya çıkan bir maddedir. Filozof Aristoteles der: Eğer yağ ile yaraya ve çibana sürseler faydalı olur. Ayrıca diğer filozoflar söyler: Göze sürme yapsalar, gözde olan ağrıyı yatıştırır. Ayrıca

merhemlere karıştırırsalar yaralanmalardan kalan eski etleri bitirir (Eyyûb b. Halîl, vr. 212a).

2.7. Hacer-i Bâhet

Menâzirü'l-Avâlim'de bu taş hakkında şu bilgiler yer almaktadır: Bu taş insanı kendine çeker. Aristoteles'e göre bu taş Mısır'ın Nil Nehri'nin kaynaklarının ilki olan Ayn-ı İlâhe'dedir. Bu taşın rengi çok beyaz ve şeffaftır (Ak, 2007, C.III: 1226). Ayrıca, *Menâzirü'l-Avâlim*'de bu taşın insanı kendine çektiği, insanı çok fazla güldürmekten ölümüne sebep olacağı *Acâyibü'l-Mahlûkat*'tan aktarılarak verilir (Ak, 2007, C.III: 1226). Sakızlı İsa Efendi, bu taşta "insan mıknatısı" denildiğini ifade ederek insanı güldüren bir taş olduğunu söylemektedir (Aydın ve Murad, 2019: 278). Sakızlı İsa Efendi, bu taş hakkındaki bilgiyi Muhammed Kazvinî'nin *Acâyibü'l-Mahlûkât* eserinden aktarmaktadır (Aydın ve Murad, 2019: 278). Taşı görenlerde aşırı gülme hâlinin olduğu hatta taşın hikâyesini duyanlarda dahi gülmeye yol açtığı söylenmektedir (Aydın ve Murad, 2019: 278).

Hacer-i Bâhet: Ebyazü'l-levndür. Merkaşîşâ gibi yalabilir. Kaçan anı bir kişi görse anı dıhk ğalebe eder. Ba'zılar anı mîgnâtişdur dediler.

Bâhet taşı: Rengi beyazdır. Rûşenâyî taşı (sürme taşı, göz taşı, ma-vi kükürt, bakır sülfat) gibi parlar. Her ne zaman onu bir kişi görse o kişiye gülme üstün gelir. Bazıları ona "mıknatıstır" dediler (Eyyûb b. Halîl, vr. 212a).

2.8. Hacer-i Büssed

Büssed, mercan kökü demektir (Aydın ve Murad, 2019: 155). Buna göre, bu taşlar bitki türündendir, büssed kök, mercan daldır. Bu ikisi bitki ve maddenin ortasındadır. Öncesi bitki sonrası ise madendir. Burun kanamasını ve kanamayı durdurur. İdrarın yapılmasını kolaylaştırır, sara hastalığına faydalıdır. Bağırsak yarasını iyileştirir (Ak, 2007, C.III: 1208-1209). *Tuhfe-i Murâdî*'de "mercân"ın anlatıldığı bölümde "...dibin ayırurlar, dibine *büsed* dirler" denilmektedir (Argunşah, 1999: 182). Verilen bilgiler ile Eyyûb b. Halîl'in ifadeleri örtüşmektedir:

Hacer-i Büssed: Mercânıñ kökidür. Ba'zı siyâh ve ba'zı aħmer olur. Göze kuħl eyleseler göze takviyet vërür ve yaşını keser ğurudur. Ve 'usrü'l-bevle nâfi'dür. Ve eger maşrû'ıñ boğazına aşakosalar ğâyet nâfi' ola, bi-izni'llâhi te'âlâ.

Büssed taşı: Mercanın köküdür. Bazısı siyah ve bazısı kırmızı olur. Göze sürme etseler göze kuvvet verir ve yaşını keser, kurutur. İdrar

sıkıntısına yararlıdır. Eğer saralının boğazına assalar Allah'ın izniyle son derece faydalı olur (Eyyûb b. Halîl, vr. 212a).

2.9. Hacer-i Billûr

Aristoteles'in *Kitâbü'l-Ahcâr* eserinde "kristal" olarak geçen bir taştır (Aksoy, 2021: 141). Eserde bu taş hakkında şu bilgiler yer almaktadır: "Cam gibi bir taştır. [Fakat cama nazaran] serttir ve cismi toplu halde bulunur. Su verilmiş çeliğe vurulduğu zaman ateş çıkarır. Saf beyaz ve şeffaftır. Boyanabilir; çünkü boyayı kabul eder. Bir yere konduğu zaman altında renkli bir tabaka görülür. Cama yapıldığı gibi inceltilir [ya da saydamlaştırılabilir]. Eğer aşındırılmazsa, boyandığı zaman yakuta benzer. Ondandır değerli kaplar yapılır. İçinde çoğunlukla nar tanelerine benzer birçok taş bulunur. Hatta bunlar bazen yakuttan daha güzel olur ve onun yerini alır" (Aksoy, 2021: 141-142). Sakızlı İsa Efendi, billûrun güneşe karşı tutulduğunda ateşin oluştuğunu, azı dişlerinin ağrısını dindirdiğini ifade etmektedir (Aydın ve Murad, 2019: 265-266). Burada verilen bilgiler ile Eyyûb b. Halîl'in Aristoteles'ten naklettiği bilgiler örtüşmektedir:

Ḥacer-i Billûr: Ḥakîm Arîṣṡū eydür: Sırçadan bir şınfdur. İllâ sırçadan berkdür. Zîrâ billûr ma' deninde müctemi'ü'l-cismdür ve zücâc müfte-riķü'l-cismdür. Nihâyet ḥacer-i mağnişiyâ ile cem' olur. Ve billûr envâ'-ı yevâķit reng ile boyanur. Yevâķite müşâbih olur. Ba'z-ı mülûk billûrdan evâñi düzdürürler. Anuķ için ki andan şûrb eylemekte fevâyd-i 'azîme vardur dëyü i'tikâd ederler. Ve eger billûrı muķâbele-i şemse vaz' édüp ve re'sine ķarîb bir miķdâr veyâ siyâh kirbâs tutsalar andan nâr peydâ olur. Ba'zılar dedî ki billûrı dîş üzerine ķosalar ve- ca'ın sâkin eyleye.

Billûr taşı, Kristal: Filozof Aristoteles der: Camdan bir sınıftır. Ama camdan serttir. Çünkü billûr madeninde (ocağında, bulunduğu yerde) cismin bir araya gelmişidir ve zücâc ise cismin parçalanmışıdır. Sonunda mıknatîs taşı ile toplanır. Ayrıca billûr yakutların tür-lerinin rengiyle boyanır. Yakutlara benzer. Bazı sultanlar billûrdan kapkacak, kase vb. yaptırırlar. Onun için ki ondan içmekte çok büyük faydalar vardır diye inanırlar. Ve eğer billûru güneşin karşısına koysalar ve başına yakın biraz ya da siyah ham bez tutsalar ondan ateş ortaya çıkar. Bazıları billûru dîş üstüne koysalar ağrısını dindirir dediler (Eyyûb b. Halîl, vr. 212a-212b).

2.10. Hacerü'l-Bûrak

Boraks olarak bilinen bir taştır. Aristoteles, *Kitâbü'l-Ahcâr*'da “boraks” hakkında şu bilgileri vermektedir: “Tuzda olduğu gibi birçok madeni ve rengi vardır. Akan bir suya benzeyeni ve taşlaşanı bulunur. Beyaz, gri ve kırmızıdır. Özelliği, bütün cisimleri eritmesi, çözünmelerini hızlandırması ve dökümlerini kolaylaştırmasıdır. İlaçlara katılırsa, mideden balgamı söker. Sıcak ve kuru olmasına rağmen tabiatı kolaylaştırır. Bunu kendi tabiatı gereği yapar” (Aksoy, 2021: 144-145). Sakızlı İsa Efendi, bu taşın en iyi cinsinin Ermenî olduğunu, kulak ağrısına ve çibana iyi geldiğinden söz etmektedir (Aydın ve Murad, 2019: 176). Eyyûb b. Halîl de bu taş hakkında bilgi verirken Aristoteles'ten bilgi aktarmaktadır. Taş hakkında verdiği bilgiler Aristoteles ile örtüşmektedir:

Hacerü'l-Bûrak: Millî gibi arzdan hâşıl olur. Eczâ²-i sebehadur. Ya'ni tuzlu nemnâk topraktan hâşıl olur. Ammâ tuzdan kavîdür. Eger bûrakı hammâmda çığıda sürseler nâfi' ola. Hâkîm Aristû eydür: Bu bûrakı envâ'ı vardır. Küllîsi dağı ecsâdı zevb ya'ni eridür. Ve cereb ve berâşa nâfi'dür. Ve çibanları bişürür ve gözde olan beyâz-ı 'atîki zâyil eder.

Borak, Boraks: Tuz gibi yer yüzünden ortaya çıkar. Çorak toprağın parçalarındandır. Yani, tuzlu, nemli topraktan ortaya çıkar. Ama tuzdan kuvvetlidir. Eğer borakı hamamda yüzde nokta nokta olan esmer lekelerle sürseler yararlı olur. Filozof Aristoteles der: Bu borakın türleri vardır. (Bu türlerin) tamamı da maddeleri eritir. Uyuza ve alaca hastalığına faydalıdır. Çibanları pişirir, gözde olan eski beyazlığı yok eder (Eyyûb b. Halîl, vr. 212b).

2.11. Hacer-i Bîcâdek

Rengi yakuta yakın, kırmızı bir taştır (Ak, 2007, C.III: 1199; Aydın ve Murad, 2019: 278). *Menâzirü'l-Avâlim*'de, Renc'te ve doğu memleketlerinde olduğu ve kişinin üzerinde taşınmasıyla kötü rüyalardan korunacağı bilgisi verilmektedir (Ak, 2007, C.III: 1199). Sakızlı İsa Efendi, Muhammed Kazvîni'ye dayanarak bu taşı ne zaman madeninden çıkarsalar, o madene karanlığın âriz olduğundan, kötü düşlerden koruduğundan, her kim güneşe baktıktan sonra bu taşta bakarsa gözünün görmesinin azalacağından söz etmektedir (Aydın ve Murad, 2019: 278). Eyyûb b. Halîl, bu taş hakkındaki bilgileri Aristoteles'ten almaktadır.

Hacer-i Bîcâdek: Aristû eydür: Aḥmerü'l-levn bir ḥacerdür. Ve yâkût ḥumretinüñ gayrıdır. Ma'deni bilâd-ı şarkide olur. Kaçan madeninden

ihrâc olınsa aña zülmet işâbet eder. Eger yigirmi arpa ağırını yüzük edinüp taķınsalar ahlâm-ı rediyye[y]i def' éde. Eger güneşe karşı dâyim aña baksalar gözün nûrını nakş eyleye.

Bicâdek taşı: Aristoteles der: Rengi kırmızı bir taştır. Yakut kızılığının başkasıdır. Madeni (ocağı, çıktığı yer) doğu beldelerinde (ülkelerinde) olur. Her ne zaman madeninden çıkarılsa ona karanlık düşer. Eğer yirmi arpa ağırlığına yüzük edinip taksalar kötü rüyaları yok eder. Eğer güneşe karşı her zaman ona baksalar gözün aydınlığını eksiltir (Eyyûb b. Halîl, vr. 212b-213a).

2.12. Hacer-i Tedmür

Değirmen taşına benzer berrak bir taştır (Aydın ve Murad, 2019: 279). Beyaz mermer gibi bir taş olup Endülüs Denizi sahillerinde bulunan ve öldürücü etkiye sahip, zehirli bir taştır (Ak, 2007: 1210). Her kim onu eline alıp koklasa kanı donar ve ölür (Aydın ve Murad, 2019: 279). Bu taş, Eyyûb b. Halîl'de şu şekilde anlatılmaktadır:

Hacer-i Tedmür: Hâkim Aristû eydür: Nâhiye-i Mağrib'de deryâ kenârında olur. Mermer gibi bir taşdur. Mağrib nâhiyesinden ğayrı yerde bulunmaz. Hâşşiyeti budur ki bir insân kaçan anı koķsa kanı bedeninde fi'l-hâl kuruyup ol sâ'atde helâk olur.

Tedmür taşı: Filozof Aristoteles der: Mağrib [Kuzey Afrika] bölgesinde deniz sahilinde olur. Mermer gibi bir taştır. Mağrib bölgesinden başka yerde bulunmaz. Özelliği budur ki bir insan ne zaman onu koklasa kanı bedeninde o an kuruyup o saatte ölür (Eyyûb b. Halîl, vr. 213a).

2.13. Hacer-i Tenkâr

Aristoteles'e göre, tuzun bir çeşidi olup, boraksa yakın ama acı bir tadı olan taştır (Aksoy, 2021: 155). Çorak ve tuzlu yerlerin sahillerinde bulunan bu taş, altının erimesine yardımcıdır (Aksoy, 2021: 156). Ağa faydalı olması, kötü kokuyu gidermesi, diş etlerini güçlendirmesi, kafurla karıştırıldığında yaraları iyileştirmesi ve diş ağrısını dindirmesi gibi önemli özellikleri bulunmaktadır (Aksoy, 2021: 156). Eyyûb b. Halîl de bu taş hakkındaki bilgileri Aristoteles'ten aldığı ifade eder ve vermiş olduğu bilgiler Aristoteles ile uyumludur:

Ḥacer-i Tenkâr: Ḥakîm Aristû eydür: Millḥ cinsinden bir taşdur. Ağza alsalar tuzlu ta‘mı vardır. Ma‘deni deryâ kenârında olur. Altını tiz eridür ve mülâyim éder. Ve diş eti yindüğine ve diş ağrısına nâfi‘dür.

Tenkâr taşı: Filozof Aristoteles der: Tuz cinsinden bir taştır. Ağza alsalar tuzlu tadı vardır. Madeni deniz sahilinde olur. Altını çabuk eritir ve yumuşatır. Diş etinin çekilmesine ve diş ağrısına faydalıdır (Eyyûb b. Halîl, vr. 213a).

2.14. Hacer-i Tûtiyâ

“Göz otu” anlamına gelen bir taştır (Aydın ve Murad, 2019: 199). Birçok türü bulunmaktadır (Aydın ve Murad, 2019: 200; Aksoy, 2021: 147). Aristoteles’e göre bu taşın beyaz, sarı ve yeşil renkli çeşitleri bulunmaktadır. Bunlar, gözdeki nemliliğe faydalıdır. Madeni, Hind ve Sind denizlerinin sahilinde bulunan bu taşın en iyisi beyaz olanıdır, çünkü üzerinde tuz olduğu zannedilmektedir (Aksoy, 2021: 147). İçinde bulunan mavi katmanlar, bu taş kırıldığı anda ortaya çıkmaktadır. Beyaz olanından başka yeşil renkli olanı da iyidir ve eskidiği zaman, ona bakarı keskinliğiyle delmektedir (Aksoy, 2021: 147). Dövülüp pis şeylerin üzerine atılırsa, bu pislikleri yok eden bu taş, en iyi sürme cinsidir (Aksoy, 2021: 147). Eyyûb b. Halîl, bu taş hakkındaki bilgileri Aristoteles’ten özetleyerek aktarmıştır:

Ḥacer-i Tûtiyâ: [Ḥakîm Aristû eydür: Bu taş ma‘dinidür ve envâ‘ı çokdur.] Ebyaz ve aşfar ve aḥḍar[a mâyil ve] ma‘deni Hind ve Sind deryâlarının sevâhilinde olur. Her kınkı nev‘i olur ise olsun göz yaşına nâfi‘dür. Ve kıltuk râyihâsın giderür.

Tûtiyâ taşı: [Filozof Aristo der: Bu (bir çeşit) taş madenidir ve çeşidi çoktur.] Beyaz, sarı ve yeşil[e yakın ve] madeni Hind ve Sind denizlerinin sahillerinde olur. Herhangi türü olursa olsun göz yaşına faydalıdır. Ayrıca koltukaltı kokusunu yok eder (Eyyûb b. Halîl, vr. 213a).

2.15. Hacer-i Câlîbü’n-Nevm

“Uyku getiren taş” anlamına gelen, saf bir kırmızı renge sahip bir taştır (Aksoy, 2021: 136). Aristoteles’e göre, “Tabiatı sıcak ve yumuşaktır. Ondan büyük bir taş bulunduğu zaman, geceleyin ateş gibi parlar ve gündüz ondan duman (duhân) çıkar. Bir insanın boynuna ondan bir dirhem asılırsa, o kişi ağır bir uykuya dalar. Uyandırmak istediğin zaman kendi kendine uyanamaz ve bu taş ondan alınana kadar akli gitmiş (mecnûn) gibi olur” (Aksoy, 2021: 136). Sakızlı İsa Efendi, bu taşın bir insanın başı altına konulduğunda o kişi-

nin ancak tahrik edilip uyandırılabilceğini söylemektedir (Aydın ve Murad, 2019: 279). Eyyûb b. Halîl de bu taş hakkındaki bilgileri Aristoteles'ten aktarmaktadır:

Ḥacer-i Cālibü'n-Nevm: Ḥakîm Aristû eydür: Ğāyet aḥmer bir taşdur. Levni şāfîdür. Gündüz andan buḥār çıkar gibi görünür ve gece olduğda ziyā vērür. Ḥattā etrāfında ne var ise görünür. Ve ol taşdan bir kimesnenüj üzerine kosalar bir dirhem daḥı olur ise nevm-i şaḳîl getirür. Ve eger uyuyan kişinüj başı altına kosalar hiç uyanmaya. Tā ki ol taş başı altından gitmeyince uyanmaya.

Uyku getiren taş: Filozof Aristo der: Son derece kızıl bir taştır. Rengi şeffaftır. Gündüz ondan buhar çıkar gibi görünür ve gece olunca ışık verir. Hatta etrafında ne varsa görünür. Ayrıca o taştan bir kimsenin üzerine assalar bir dirhem bile olsa ağır uyku getirir. Eğer uyuyan kişinin başı altına koysalar asla uyanmaz. O taş, baş altından alınana kadar uyanmaz (Eyyûb b. Halîl, vr. 213a).

2.16. Hacer-i Cez'

Günümüzde “oniks” olarak bilinen bu taş, Aristoteles'in *Kitâbu'l-Ahcâr* eserinde şu şekilde anlatılmaktadır: “Oniksin (ciz') değişik türleri vardır. İki yerde bulunur: Çin ve Mağrip [Kuzey Afrika] beldeleri. En güzeli mağrîbî olanlardır. Onikte siyah ve beyaz çeşitli renkler vardır; ama siyah rengi kapkara olmaz, yeşil ve sarıyla karışmış halde bulunur” (Aksoy, 2021: 118). Bu taşın özellikleri ise şu şekilde belirtilmektedir: “Oniksten yüzük takanın kederi artar ve kötü rüyalar görür. Çocuğa takılırsa salyasının akmasına sebep olur. Ondandır yapılmış kap kullananın uykusunu kaçıırır. Çok sert bir taştır. Tabiatı soğuk ve kurudur. Toz haline getirilip onunla cilalandığında yakutu güzelleştirir ve parlaklığını ortaya çıkarır” (Aksoy, 2021: 118-119). Öte yandan, Bîrûnî'nin *El-Cemâhir fî Ma'rifet'l-Cevâhir* adlı eserinde bu taş “kedigözü” olarak adlandırılmıştır. Bîrûnî, Aristoteles'in görüşlerine yer vermekle birlikte taşın uğursuzluğu hakkında “Çin'deki mādene ilişkin dayanaksız haber, sahibi tartışmalı bir kitaptan aktarılmıştır. Halkın bir şeyi doğrulayıcı sebep olmaksızın uğursuz bulması olmadık şey değildir” diyerek uğursuz olduğuna inanmadığını belirtmektedir (Özcan, 2020: 224). Bîrûnî, taşın olumlu özelliklerinin yer aldığı şiirlerden örnekler vererek bu düşüncesini destekler (Özcan, 2020: 224-225). Eyyûb b. Halîl de taş hakkındaki bilgileri Aristoteles'ten aktarmaktadır. Eserde, bu taş şu şekilde anlatılmaktadır:

Hacer-i Cez': Hâkim Aristû eydür: Dürlü elvân ile mülevven bir taşdur. Yemen'den ve vilâyet-i Çin'den götürürler. Ammâ her kişi anı almağa istikrâh eder. Her kim götürse hümüm ve gumüm ve ahlâm-ı rediyye[ly]i mürîşdür. Ve her kim anı götürse cemî'-i umûr-ı muşâlihinde 'usret olup felâh bulmaz. Ve eger şabînün beşigine aşakosalar ağlamağı ziyâde ola ve ağzınun lu'âbı seyelân ede. Ve eger saħk edüp içseler nevmi kıllit üzre ve feza'ı keşret üzre ola ve seyyi'ü'l-hulk ola. Ve kelimâtında daħı dili şakıl ola. Ve eger saħk edüp yakûta sürseler mücellâ ve gökcek eyleye. Ve aña nazâr eylemek hümüm ve gumümü mürîşdür. Ve eger bir kavmün ortasında kosalar ammâ ol kavm tıymasalar birbirine 'adâvet-i şedîde ile 'adâvet ederler. Ve eger toğurmağda 'usreti olan 'avret kendüde götürse sühûletle toğura.

Oniks taşı: Filozof Aristoteles der: Türlü renkleriyle renk renk bir taştır. Yemen'den ve Çin memleketinden getirirler. Ama insanlar onu almaya iğrenirler. Her kim (onu yanında) taşısa kederlerin, gamların ve kötü rüyaların mirasçısıdır. Ve her kim onu taşısa selamet işlerinin tümünde zorlukla karşılaşır rahatlayamaz. Ayrıca çocuğun beşiğine assalar ağlamasını artırır ve ağzının salyasını sel gibi akıtır. Dahası eğer ezip içirseler uykusuz, çok korkak ve kötü yaratılışa sahip olur. Ve konuşmasında da dili ağırlaşır. Eğer ezip yakuta sürseler pasparlak ve çok temiz eder. Ona bakmak kederleri ve gamları getirir. Eğer bir topluluğun ortasına koysalar ama o topluluk bunu öğrenmese birbirlerine şiddetli düşmanlık ile düşmanlık ederler. Eğer doğurmakta sıkıntısı olan bir kadın kendisiyle birlikte taşırsa kolaylıkla doğurur (Eyyûb b. Halîl, vr. 213b).

2.17. Hacer-i Hâmî

Hint'te bulunan, siyah noktaları olan kızıl bir taştır (Aydın ve Murad, 2019: 272). Bu taş felçli hastalara yararlıdır (Aydın ve Murad, 2019: 272). Eyyûb b. Halîl, bu taş hakkındaki bilgileri Aristoteles, Belînas ve *Kitâb-ı Filâha*'dan aktararak vermektedir. Taşın özellikleri eserde şu şekilde anlatılmaktadır:

Hacer-i Hâmî: Hâkim Aristû eydür: Eşedd-i humret ile aħmer bir taşdur ve siyâh noğtaları vardır. Bilâd-ı Hind'den gelür bir kimesne ol siyâh noğtaları zâyil edüp küllîsi aħmer olsa ve aħmer olduğdan sonra andan bir mîkdâr nüħâsa ilkâ eyleseler altun rengin bula. Ve eger fâlicün burnına koysalar nâfi' ola. Belînâs Hâkim eydür: Kaçan erkek deve

ziyâde kükrese ol taşdan kulağına bağlasalar artuğ kükremeye. *Kitâb-ı Filâha* şâhibi eydür: Eger tekevvününde bir taş delik olup deligi bir yanından bir yanına geçmiş olsa ol taşı yemiş ağacınun budağına aşakosalar yemiş dökülmeye ve ana âfet erişmeye.

Hâmî taşı: Filozof Aristoteles der: Kırmızının en koyusuyla kırmızı bir taşdır ve siyah noktaları vardır. Hint memleketlerinden gelir. Bir kimse o siyah noktaları kaybetse (yok etse), tamamı kırmızı olsa ve kırmızı olduktan sonra ondan bir miktar bakıra karıştırırsalar altın rengini bulur. Ve eğer felçlinin burnuna koysalar faydalı olur. Filozof Belînâs der: Her ne zaman erkek deve çok fazla kükrese o taştan kulağına bağlasalar bundan sonra kükremez. *Kitâb-ı Filâha* yazarı der: Eğer oluşumunda bir taş delik olsa, deliği bir yanından bir yanına geçmiş olsa o taşı yemiş ağacının budağına assalar yemiş dökülmez ve ona felaketler erişmez (Eyyûb b. Halîl, vr. 213b-214a).

2.18. Hacer-i Āsmâncûnî

“Gök mavisi taş” anlamına gelen bu taş, kazındığında beyaz, siyah, sarı ve yeşil renklerden birinin ortaya çıktığı bir taşdır (Aksoy, 2021: 165). “Ezrak yakutun gök rengine benzer bir sınıfı. Bu sınıf yakut iyilikte tâvusî’den sonra gelir” (Argunşah, 1990: 3). Taşın kazınmasıyla ortaya çıkan renk, insanın geleceği hakkında bazı yorumların yapılmasına sebep olmuştur (Aydın ve Murad, 2019: 273). Aristoteles, taş hakkında şu bilgileri vermektedir:

Bu taş törpülendiğinde tozu beyaz renkli çıkarsa, sahibi daima ferah kalpli olur ve üzülmez. Tozu siyah çıkarsa, onu kolye olarak kullanan kişi bütün işlerinde başarıya ulaşır. Tozu sarı çıkarsa, her işi doğru yapar. Su gözesine atılırsa, Allah Teâlâ’nın kudretiyle su kesilir (azalır). Eğer onunla bir kral veya efendinin huzuruna çıkarsa, ikram görür ve gözlerinde yüce olur. Tozu yeşil olur ve çorak ya da kendisinde bir şey yetişmeyen toprağa atılırsa, ekin yetişmesini istediğinde Allah Teâlâ’nın kudretiyle ekin biter ve meyve verir. Tozu sarı olursa, Allah Teâlâ’nın izniyle her işte başarılı olur (Aksoy, 2021: 165).

Eyyûb b. Halîl, bu taş hakkındaki bilgileri Aristoteles’ten aktararak vermektedir.

Hacer-i Āsmâncûnî: Hâkîm Aristû eydür: Eger bir taş âsmâncûnî olsa ve ol taş hakk olındukda maḥkûkî ebyaz olsa her kim ol taşı götürse

maḥzūn olmaya dāyim ferāḥ üzre ola. Ve eger maḥkūkī esved olsa her kim anı götürse her ne iş işler ise aña necāt bulmaya. Ve eger şaru çıkısa her ‘amele şālīḥ ola. Ammā bir nehre veyā bir kuyuya kıoyısalır suyu az ola. Belki vardukça cemī‘-i şuyı münkaṭı‘ ola. Ve eger maḥkūkī aḥmer çıkısa her kim anı götürse andan çok ḥayr göre. Ve eger yeşil çıkısa her kim anı götürse meZRū‘atı ziyāde ola. Ve eger toprak gibi boz çıkısa eger anı göze kuḥl eyleseler her kaṅı ‘avretūḅ ismini yād edüp gözine çekerse ol ‘avret aña maḥabbet eyleye.

Gök mavisi taş: Filozof Aristoteles der: Eđer bir taş gök mavisi olsa ve o taş kazındıḡında (törpülendiḡinde) kazınmışı (tozu) beyaz olsa, her kim o taş üzerinde taşısa hüzünlenmez ve her zaman huzur içinde olur. Ve eđer kazınmışı siyah olsa, onu taşıyan her kimse her ne iş yaparsa yapsın ondan fayda saḡlayamaz. Ve eđer sarı çıkısa her işi düzgün olur. Ama bir nehre veya bir kuyuya kıoyısalır suyu azalır. Belki belli bir hāle ulaşıncı suyunun tamamı kesilir. Ve eđer kazınmışı kırmızı çıkısa her kim onu taşısa ondan çok hayır gelir. Ve eđer yeşil çıkısa, her kim onu taşısa ekini fazlalaşır. Ve eđer toprak gibi kül renginde olsa ve bir kadının ismini anıp gözüne sürme çekse o kadın ona āşık olur (Eyyūb b. Halīl, vr. 214a).

2.19. Hacer-i Ebyaz

“Beyaz taş” anlamına gelen bir taştır. Aristoteles, bu taş hakkında şu bilgileri vermektedir:

Bu taş törpülendiḡi zaman, tozu ateşteki sarı renk gibi çıkarsa, onu üstünde taşıyan kişi doğru ya da yalan konuştuḡunda sözünde tasdik edilir. Tozu kırmızı renkli çıkar ve insan onu yanında taşırsa, yaptıḡı her şey hayırlı olur ve hızla yükselir. Tozu toprak rengi gibi gri çıkarsa, yaptıḡı her şey doğru olur. Tozu gök mavisi olursa, onu üzerinde taşımaya devam edenin huyu güzel olur. Tozu yeşil renkli olur ve bir bostana asılırsa, Allah Teālā’nın izniyle ekini çıkartır, bü-yümesini hızlandırır ve ağaçları hızla besler. Tozu siyah renkli olursa, bu toz öldürücü zehir, yılan ve akrep sokmalarına karşı şifa verir. En doğrusunu Allah bilir (Aksoy, 2021: 163).

Bu bilgiler Sakızlı İsa Efendi’nin *Nizāmü’l-Edviye*’de de bulunmaktadır (Aydın ve Murad, 2019: 273). Eyyūb b. Halīl’de bu taşın özellikleri ile ilgili verilen bilgiler Aristoteles’in açıklamalarıyla birebir örtüşmektedir. Eyyūb b. Halīl,

bu taşın özelliklerini Aristoteles'ten aldığı söylememektedir. Taşın özellikleri eserde şu şekildedir:

Hacer-i Ebyaz: Eger bir taş ak olsa hakk olınuğda maḥkūki şaru olsa eger bir kişi anı ağızına alup tekellüm eylese her ne söyler ise yalan eger gerçek ol kelām vāki' ola. Ve eger maḥkūki aḥmer çıksa her ne işler ise ol 'amel vücūd bula. Ve eger toprak renginde çıksa her ne 'amel ki işlenür aña isti'ānet édüp işleseler aña mu'ın ola. Ve eger āsmāncūni çıksa her kim anı ağızında götürse ṭībū'n-nefs [ola]. Ve eger yeşil çıksa eger anı büstānda aṣaḳosalar fidanları seri'an hāşıl olup yemişleri tatlu ola. Ve eger siyāh çıksa semm-i kâtil için kişi anı içse fi'l-ḥāl ifākat bula. Ve eger 'akreb ve ḥayye soğan kişi boğazına aṣaḳosa nāfi' ola, bi-izni'llāhi te'ālā.

Beyaz taş: Eğer bir taş beyaz olsa, kazındıkça kazınmış sarı olsa, eğer bir kişi onu ağızına alıp konuşsa her ne söylerse ister yalan ister gerçek o söz doğru olur. Ve eğer kazınmış kırmızı çıkarsa her ne yaparsa o iş meydana çıkar. Ve eğer toprak renginde çıkarsa her ne iş yapılırsa ona yardım isteyip yapsalar ona yardımcı olur. Ve eğer gök rengi çıkarsa her kim onu ağızında taşırsa nefesi temiz olur. Ve eğer yeşil çıkarsa, onu bostanda assalar fidanlar hızlı bir şekilde büyür ve meyveleri tatlı olur. Ve eğer siyah çıkarsa, bir kişi öldürücü zehirden kurtulmak için içse derhal iyileştirir. Ve eğer akrep, böcek sokan kişinin boğazına assalar faydası olur. Allah'ın izniyle (Eyyûb b. Halîl, vr. 214a-214b).

2.20. Hacer-i Ahmer

Kırmızı renkli olup, kazındıkça farklı renklerin ortaya çıktığı bir taştır. Aristoteles'te bu taşın özellikleri şu şekildedir:

Bu taş törpülediğinde tozu beyaz renkli çıkarsa, yapılan her işte başarıya ulaşılır. Siyah çıkarsa, kendi kendine düşündüğü şeyleri kavrar. Tozu sarı renkli çıkar ve onu pazubent şeklinde kullanırsa, insanlar istediği her şeyi ona haber verir. Tozu gri renkli olursa, her nereye gitse işinde başarılı olur. Tozu yeşil renkli olur ve onu üzerinde taşırsa, onu taşıyana silah isabet etmez. En doğrusunu Allah bilir (Aksoy, 2021: 164-165).

Sakızlı İsa Efendi'nin *Nizâmü'l-Edviye* eserinde de aynı bilgiler yer almakla birlikte, Hz. Muhammed'in yeşil renkli çıkarsa, bu taş beraberinde taşıyana felcin zarar vermeyeceğini buyurduğu ifade edilmektedir (Aydın ve

Murad, 2019: 273). Eyyûb b. Halîl, bu taş hakkındaki bilgileri Aristoteles'ten ve İbn Sînâ'dan aktararak vermektedir. Taşın özellikleri eserde şu şekilde anlatılmaktadır:

Hacer-i Ahmer: Hâkim Aristû eydür: Eger bir taş kızıl olsa hakk olıdukdâ mehekki ağ olsa anı götüren kişi her ne işler ise işi âsân ola. Ve eger mehekki siyâh olsa anı götüren kişinün her ne gönline gelse anı bulmağa kâdir ola. Eger mehekki aşfar olsa her kim anı bâzûsına bağlasa her kişi anı seve. Eger mehekki toprak renginde olsa her kında iş işler ise anuñ işini nâslar seve. Ve eger mehekki yeşil olsa anı götüren kişiye âlet-i harb toqunmaya. Şeyhü'r-Re'is İbn Sînâ eydür: Büssede müşâbih olan kızıl taşuñ bir deng vezni miqdârını her kim aşâğasından götüirse öldürür kıttâldür.

Kırmızı taş: Filozof Aristoteles der: Eğer bir taş kızıl olsa kazındığında (törpülendiğinde) kazınmış (tozu) beyaz olsa onu taşıyan kişi ne yaparsa işi kolaylaşır. Ve eğer kazınmış (tozu) siyah olsa onu taşıyan kişinin gönlü ne isterse onu bulmaya gücü yeter. Eğer kazınmış (tozu) sarı olsa, her kim onu pazısına bağlasa her kişi onu sever. Eğer kazınmış (tozu) gri renkte olsa, her nerede iş yaparsa onun işini insanlar sever. Ve eğer kazınmış (tozu) yeşil olsa onu götüren kişiye silah aletleri etki etmez. Şeyhurreis İbn Sînâ söyler: Mercana benzer olan kızıl taşın bir miktar ağırlığını her kim belinden aşâğıda taşırsa öldürür, çok öldürücüdür (Eyyûb b. Halîl, vr. 214b).

2.21. Hacer-i Ahdar

“Yeşil taş” olarak tanımlanan bu taş hakkındaki bilgiler Aristoteles'ten aktarılmıştır. *Kitâbü'l-Ahcâr*'da taş hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

Bu taş törpülendiğinde tozu beyaz çıkar ve biri onu yanında taşıy vaziyette ekin ekerse, bu ekin en kısa zamanda meyve verir ve olgunlaşır. Özellikle bu taş ekinlerin arasına asıldığında böyle olur. Tozu sarı çıkarsa, topladığı [hazırladığı] ve kullandığı bütün ilaçlar Allah Teâlâ'nın kudretiyle faydalı ve şifalı olur ve onlarla iyileşir [ya da iyileştirir]. Tozu kırmızı çıkarsa, insanların gözünde büyür, onu yüceltir ve ona ikram ederler. Tozu gök mavisi olursa, bütün düşmanlarını ayaklarının altına alır. Tozu siyah olursa, karşılaştığı düşmanlarından daha kuvvetli ve bu taşı yanında taşıdığı sürece

nefsinde güçlü olur. En doğrusunu Allah bilir (Aksoy, 2021: 165-166).

Eyyûb b. Halîl de taş hakkında Aristoteles'in vermiş olduğu bilgileri aktarmaktadır:

Ḥacer-i Aḥḍar: Ḥakîm Aristû eydür: Bir taş ki yeşil ola ḥakk olındukda mehekki beyaz olsa her kim bir nesne zirâ'at etmek veyâḥud bir fidan dikmek dilese ol taş bir penbe veyâ bir bêze şarup ol yere bile defn eylese tizcek ol nesne bitüp ḥâşıl ola. Ve bitmesinde gökcek ola bi-izni'llâhi te'âlâ. Ve eger mehekki esved olsa her kim anı götürse 'ilminde ḥayr-ı keşir bula. Ve eger mehekki aşfar olsa her ne devâ için verilir ise muvâfık gele. Ve eger mehekki toprak renginde olsa her ne maraz için anuñ ile mu'âlece olunsa şifâ bula, bi-izni'llâhi te'âlâ.

Yeşil taş: Filozof Aristoteles der: Yeşil olan bu taş kazındığında (törpülediğinde) kazınmış (tozu) beyaz olsa bir kimse bir nesne ekmek veya bir fidan dikmek isterse o taş bir pamuk veya bir beze sarıp o yere gömse çabucak o nesne büyüüp ortaya çıkar. Ve yetişmesinde Allah'ın izniyle güzel olur. Ve eğer kazınmış (tozu) siyah olsa, onu yanında taşıyan kimse ilminde çok hayır bulur. Ve eğer kazınmış (tozu) sarı olsa, her ne hastalık (dert) için verilirse yerinde (uygun) olur. Ve eğer kazınmış (tozu) gri renkte olsa her ne hastalık için onunla ilaç yapılırsa şifa bulur. Allah'ın izniyle (Eyyûb b. Halîl, vr. 214b-215a).

2.22. Hacer-i Esved

“Kara taş” anlamına gelen bu taş hakkındaki bilgileri Eyyûb b. Halîl, Aristoteles'ten aktarmaktadır. Aristoteles, *Kitâbü'l-Ahcâr*'da bu taş hakkında şu bilgileri vermektedir:

Bu taş törpülediğin zaman, tozu beyaz renkli çıkar ve bu toz içilirse, öldürücü zehirlere karşı fayda sağlar. Tozu sarı renkli çıkarsa onu yanında taşıyan işinde yorulmaz, kendisi ve ev halkı sıhhat bulur. Rengi siyah çıkar ve onu yanında taşırsa, ihtiyaçlarını insanlardan karşılaması kolaylaşır, aklı çoğalır ve insanlar arasında onunla artan şeyleri öğrenir. Tozu yeşil renkli olursa, kolye olarak kullandığı sürece, akrep ve zehirli böcekler onu sokmaz (Aksoy, 2021: 163-164).

Eyyûb b. Halîl'de bu taş hakkında açıklama şu şekildedir:

Ḥacer-i Esved: Ḥakīm Aristū eydür: Bir taş ki esved ola ḥakk olıduḳda meḥekki ebyaz olsa yılan ve ‘akreb soḳan kişiyeye meḥekkinden içürse-ler veyā boḳazına aṣaḳosalar fi’l-ḥāl şıḥḥat bula. Ve eger meḥekki aṣfar olsa her kim anı götüirse dāyım ḥayrdan ḥālī olmaya. Ve her ḳanḳı evde ol taş olsa ol evde olanlara ve ol eve bir nesneden zarar işābet eylemeye. Ve eger meḥekki esved olsa her kim anı götüirse cemī‘-i ḥāceti her kişi ḳatında revā ola ve hem ‘aklı ziyāde ola. Ve eger meḥekki yeşil çıḳsa her kim anı götüirse hevāmm u ḥaṣerāt zararından beri ola.

Kara taş: Filozof Aristoteles der: Siyah olan bu taş kazındığında kazınmış (tozu) beyaz olsa yılan ve akrep sokan kişiye tozundan içir-seler veya boḳazına assalar o anda saḳlıḳına kavuşur. Ve eḡer kazınmış (tozu) sarı olsa her kim onu yanında taşırsa her zaman hayırdan başka bir şeye ulaşmaz. Ve herhangi bir evde o taş olsa, o evde olanlara ve o eve bir şeyden zarar gelmez. Ve eḡer kazınmış (tozu) siyah olsa her kim onu yanında taşırsa ihtiyaḳlarının tamamı insanlar katında kabul görür ve akli çoḳalır. Ve eḡer kazınmış (tozu) yeşil çıḳsa her kim onu yanında taşırsa akrep ve böceklerin zararından uzak olur (Eyyûb b. Halîl, vr. 215a).

2.23. Hacer-i Asfar

“Sarı taş” anlamına gelen bu taş ile ilgili Eyyûb b. Halîl, Aristoteles’in ifadelerine yer vermiştir. Bu taşın mihengi beyaz olursa, her isteḡin gerḳekleşeceḡine; yeşil çıkarsa, her işin olacağına; kızıl çıkarsa her sorunun cevaplanacağına; siyah çıkarsa hangi isim murat edilirse o kişinin bağlanacağına inanılmaktadır (Aydın ve Murad, 2019: 273). Aristoteles’in bu taş hakkında vermiş olduḡu bilgiler şu şekildedir:

Bu taşı törpülediğinde tozu beyaz çıkarsa, insanlardan istediḡi her şeyi elde eder ve ihtiyaḳlarını karşılar. Yeşil çıkarsa, işe giriştiḡinde hızla sonuç alır. Tozu kırmızı çıkarsa, kendisine sorulan her şeyin cevabını Allah Teâlâ’nın kudretiyle kavrar. Tozu siyah renkli olur ve istediḡi herhangi birinin ismini onun üzerine anarsa, o kişi onu izler, hiçbir işte muhalefet etmez ve bulunduḡu her yerde onunla birlikte olur. Bu taştan gözüne sürme çeker ve buna devam ederse, o kişi ona tâbi olur. O kişiden ayrılmak istediḡinde bu taşı yanında taşımayarak bırakır; o zaman o kişi ondan kesilir (Aksoy, 2021: 164).

Eyyûb b. Halîl’in bu taş hakkında vermiş olduḡu bilgiler Aristoteles ile benzerdir:

Hacer-i Aşfar: Hâkîm Aristû eydür: Kaçan bir taş şaru olsa ve ol taş hakk olındukda mehekki ebyaz olsa ol taşı her kim götürse nâslardan her ne taleb eder ise ma'âlûbî hâşıl ola. Ve eger mehekki yeşil olsa her ne şey'ünj üzerine kosalar diledükleri 'amel hayr ile vücûd [bula]. Ve eger mehekki aħmer olsa her kim anı götürse her kıanda gider ise gittiği yerde anı götüreren kişiden her ne su'âl eyleseler andan cevâb vërmege kâdir ola ve kıanda gider ise ma'âşî aħvâli âsân ola. Ve eger mehekki aħdar olsa anı götüreren kişi anuñ ardına uyup yürüye. Mâdâm ki ol taş anuñ ile bile ola ol kişi andan münka'atı' olmaya.

Sarı taş: Filozof Aristoteles der: Her ne zaman bir taş sarı olsa ve o taş kazındığında kazınmış (tozu) beyaz olsa o taşı her kim yanında taşırsa insanlardan ne isterse isteğine ulaşır. Ve eğer kazınmış (tozu) yeşil olsa her ne şeyin üzerine koysalar diledikleri iş hayır ile gerçekleşir. Ve eğer kazınmış (tozu) kırmızı olsa her kim onu yanında taşırsa her nereye giderse gittiği yerde onu taşıyan kişiden her ne soru sorsalar cevap vermeye gücü yeter ve nereye giderse gitsin geçimini kolaylıkla sağlar. Ve eğer kazınmış (tozu) yeşil olsa, [diğer kişiler] onu taşıyan kişi[nin] arkasına uyup yürür. O taş, taşıyan kişi ile birlikte olduğu müddetçe o kimse ondan ayrılmaz (Eyyûb b. Halîl, vr. 215a-215b).

2.24. Hacer-i Ağber

“Boz taş” (Aydın ve Murad, 2019: 273) anlamına gelen bu taşın özellikleri Aristoteles'ten aktarılarak verilmiştir. Bu taşın özellikleri ile ilgili Aristoteles şu bilgileri vermektedir:

Bu taş törpülendiğinde tozu beyaz renkli çıkar ve bir insanın ismini anarak onunla göze sürme çekilirse, o insan kendisini sever, ondan ihtiyacını elde eder ve ona sözünü dinletir. Siyah renkli çıkarsa, sevgide (mehabbe) en güçlü olur. Bu tozu sevdiği kadınların ismini anarak sürme şeklinde gözüne çeken, onlarla evlenir. Bu taş törpülendiğinde tozu sarı renkli çıkarsa, gittiği her yerde ona ikram edilir ve hayırla anılır. Tozu kırmızı olursa, onu yanında taşıy vaziyyette her nereye yönelse Allah onun rızkını, geçimini ve işini kolaylaştırır. Tozu yeşil olursa, bir toplulukla birlikte oturduğunda ona ikram ederler. Tozu gök mavisi olursa, onu üstünde taşıyan kişi yumuşak huylu (halîm) olur (Aksoy, 2021: 165).

Bu taşın bir başka özelliği, kadınların kendilerine sürme ettiklerinde eşlerinin kendilerine sevgi göstermesidir (Aydın ve Murad, 2019: 273). Eyyûb b. Halîl, bu taşı şu şekilde açıklamıştır:

Ḥacer-i Ağber: Ḥakîm Aristû eydür: Bir taş ki toprak renginde ola ve ḥakk olınuḡda meḥekki ebyaz ola. Anuḡ ḥakkinden her kimüḡ nāmına göze çekseler ol kişi aḡa ḡāyet maḥabbet eyleye. Ve eger meḥekki siyāḥ olsa anuḡ meḥekkini bir kişi gözine sürme eylese her gören kişi aḡa ḥürmet eyleye. Eger ‘avretler gözine çekseler erleri ḡāyet maḥabbet eyleye. Ve eger meḥekki şaru olsa her kim anı götürse her kişi anı ḡayr ile yād éde. Ve eger meḥekki āsmāncünî olsa her kim anı götürse götürén kişi ḥakîm daḡı degil ise her kişi aḡa ḥakîm i’tikād édeler.

Toz renkli, Toprak (hâkî) renkli, Gri taş: Filozof Aristoteles der: Bir taş ki toprak (kül) renginde ve kazındıḡında (törpülendiḡinde) kazınmıḡı (tozu) beyaz olsun. Onun kazınmıḡından her kimin ismini (anıḡ) göze sürme çekseler o kişi ona son derece sevgi besler. Ve eḡer kazınmıḡı (tozu) siyah olsa onun kazınmıḡını (tozu) bir kişi gözüne sürme çekse her gören kişi ona saygı duyar. Eḡer kadınların gözüne çekseler eşleri son derece sevgi besler. Ve eḡer kazınmıḡı (tozu) sarı olsa her kim onu yanında taşırsa onu ḡayr ile hatırlarlar. Ve eḡer kazınmıḡı (tozu) gök rengi olsa ve her kim onu yanında taşısa, taşıyan kişi bilgin (akıllı) deḡilse bile herkes onun bilgin olduḡuna inanır (Eyyûb b. Halîl, vr. 215b).

2.25. Hacerü'l-Bâh

“Cinsel istek uyandıran taş” anlamına gelen, kişide şehvet uyandıran, kırıldığında içinde akrep çıkabilen ve Mısır’da bulunan bir taş türüdür (Ak, 2007, C.III: 1211). Eyyûb b. Halîl, bu taş hakkındaki bilgileri de Aristoteles’ten aktarmaktadır. Bu taş, Aristoteles’in *Kitâbu'l-Ahcâr*’ında “berkî taşı” olarak geçmektedir. Bu taş hakkında Aristoteles, şu bilgileri vermektedir:

Tabiatı kuru bir taştır. Bir kadına yaklaştırıldığı zaman, kadın, cimânın şehvetinden dolayı onu taşıyana âşık olur. Bu taşta Afrika’da kükürt madeninde rastlanır. Öğrencim İskender, kadınların namusunun lekeleneyeceği korkusuyla, askerlerinin bu taşı taşımalarını yasakladı. Bu taşlardan birini kırarak aldı; ortasında bir akrep bulunuyordu. Hatta akrep, taşın iki tarafında iz bırakmıştı. Sarı su sahibi ondan dört arpa ağırlığıınca ezip içerse, bir saat içinde olum-

lu etkileri görülmeye başlar ve Allah'ın izniyle iyileşir (Aksoy, 2021: 134-135).

Sakızlı İsa Efendi de bu taşın bir diğer isminin “hacerü'l-bât” olduğunu, cimâ taşı denildiğini, Afrikiyye vilayetinde bulunduğunu, taşın kırıldığında içinde akrebin bulunmasıyla bilindiğini, hayvan ve insanların şehvetini artırdığını, kadının hamile kalmayacağını ve dil altında taşınınca susuzluğu kestiğini söylemektedir (Aydın ve Murad, 2019: 276). Eyyûb b. Halîl'in bu taş hakkında verdiği bilgiler hem *Kitâbu'l-Ahcâr* hem de *Menâzirü'l-Avâlim* ile uyum göstermektedir:

Ḥacerü'l-Bâh: Ḥakîm Aristû eydür: İskender-i Zü'l-ḳarneyn anuñ ma'denini Efrenḳıyye'de buldı ve ma'deni Efrenḳıyye'dedür. Ḥâşşıyye-ti budur ki ol taş her kim ḳarıb olsa ol kişiye cimâ' şehveti 'arız ola. İskender 'askerini ol vilâyetüñ 'avretlerine fezâhat éde déyü ol taşdan men' eyledi. Ve eger bir kimesne ol taş dili altına ḳosa 'aşaşını ḳat' eyleye. Ve eger bir kimesne andan bir miḳdâr içse dört arpa veznince dañı olsa şafrâtı ishâl eyleye. Hikâyet olındı ki arz-ı Mısr'da bir taş vardır. Her kim ol taş beline bağlasa şehvetini ziyâde éde.

Şehvet taşı: Filozof Aristoteles der: İskender-i Zülkarneyn onun madenini (ocağını) Afrika'da buldu ve madeni Afrika'dadır. Özelliği budur ki o taş her kim yakınlışsa o kişide cinsellik şehveti (isteği) ortaya çıkar. İskender askerini o vilayetin kadınlarına edepsizlik ederler diye o [taşı] taşımalarını yasakladı. Ve eğer bir kimse o taş dili altına koysa susuzluğunu keser. Ve eğer bir kimse ondan bir miktar içse dört arpa ağırlığına da olsa karaciğerde biriken suyu boşaltır. Hikâye olundu ki Mısır'da bir taş vardır. Her kim o taşı beline bağlasa şehvetini artırır (Eyyûb b. Halîl, vr. 215b-216a).

2.26. Hacerü'l-Baḥr

“Deniz taşı” anlamına gelen bu taş hakkında eserde verilen bilgiler Aristoteles'ten aktarılmıştır. *Kitâbu'l-Ahcâr*'ın Ayasofya nüshasında bu taşın tadı “buhar taşı” olarak geçmekle birlikte, bu taşın deniz sahillerinde bulunduğu, renginin ve buharının siyah renkte, değirmen taşı gibi sert ama hafif olduğu, suda batmadığı, kolye olarak kullanılırsa boğulmayı önlediği ifade edilmektedir (Aksoy, 2021: 140). Eyyûb b. Halîl, taş hakkındaki genel bilgileri Aristoteles'e uygun bir şekilde vermektedir. Taşı, İskender-i Zülkarneyn'in bulması ve kötürümlüleri iyileştirmesi konusu ise Kazvî'nin de yer almaktadır (Aksoy, 2021: 140). Eyyûb b. Halîl taş hakkında şu bilgileri vermektedir:

Ḥacerü'l-Bahr: Ḥakīm Aristū eydür: Bu bir siyāh ve yeyni taşdur. Deryā kenārında bulunur ve şuya koysalar batmaz. Eczā³-i arzūñ laṭifinden ve bahrūñ buḥārından ḥāşıl olur. Ḥāşşiyyeti budur ki her kim anı götirse sefīneye girse şuya ğark olmaya. Ve eger kaynayan çömleğe ilkā eyleseler kaynaduğı kesile. İskender-i Zül-ḳarneyn ol taşı zulumātta buldı. Anuñ ile kötürüm ve ʿilletlü olanlardan her kime muʿālece eylediler ise şihḥat buldı.

Deniz taşı: Filozof Aristoteles der: Bu bir siyah ve hafif taştır. Deniz sahilinde bulunur ve suya koysalar batmaz. Yeryüzü bölümlerinin hoşluğundan ve denizin buharından meydana gelir. Özelliğı budur ki her kim onu taşırса gemiye [su] girse [dahi] suda boğulmaz. Ve eğer kaynayan çömleğe atılırsa, kaynamayı keser. İskender-i Zül-ḳarneyn o taşı karanlık yerde buldu. Onunla kötürüm ve felçli olanlardan her kime ilaç yapıldıysa sağlığına kavuştu (Eyyûb b. Halîl, vr. 216a).

2.27. Hacerü'l-Hubârâ

Hubârâ taşı, hubara denilen toy kuşunun kursağında bulunan ve kişinin kendisine bağladığında rüyalanmasını ve ishalini kesen bir taştır (Aydın ve Murad, 2019: 276). Bu taşta, Farsçada “seng-i cerz”, Yunancada “ulüfesâ” denilmektedir (Aydın ve Murad, 2019: 276). İshal olan kişiye suyu içirildiğinde kabız, geri alındığında ishal etmektedir (Aydın ve Murad, 2019: 276).

Ḥacerü'l-Ḥubârâ: Ḥubârâ ki toy kuşudur anuñ ḳursağında bulunur. Her kim anı kendüye bağlasa ihtilām olmaya ve ishâli ḳatʿ eyleye.

Hubârâ taşı: Hubârâ toy kuşudur [ve bu taş] onun kursağında bulunur. Her kim onu kendisine bağlarsa rüyalanmaz ve ishalini keser (Eyyûb b. Halîl, vr. 216a).

2.28. Hacerü'l-Hasât

Mesânede ve böbrekte olan taştır (Aydın ve Murad, 2019: 273). Mesane taşına faydalıdır (Aydın ve Murad, 2019: 273). Aristoteles'te “idrar zorluğu taşı” olarak geçmektedir (Aksoy, 2021: 159). Bu taşın böbrek taşlarını parçalayıp çıkardığı ifade edilmektedir (Aksoy, 2021: 160). Eyyûb b. Halîl de bu taş hakkındaki bilgileri Aristoteles'e dayanarak vermektedir. Taş hakkında eserde verilen bilgiler şu şekildedir:

Ḥacerü'l-Ḥaşât: Ḥakīm Aristū eydür: Bu bir yumşak taşdur. Arz-ı Mağrib'de buḥayreden çıkar. Emvâc-ı deryā anı taşra atar. Ke-ennehu

‘avretlerün iplik egirdiği çıkırğa benzer. Her kim andan on arpa miqdârı içse meşânesinde olan taş päreleyüp çıkar.

Çakıl taşı: Filozof Aristoteles der: Bu bir yumuşak taştır. Mağrip [Kuzey Afrika] bölgesinde küçük denizlerden (gölcüklerden) çıkar. Denizin dalgaları onu dışarı atar. Kadınların iplik eğirdiği çıkırğa benzer. Her kim ondan on arpa miktarı içerse idrar yolunda olan taş parçalıyıp çıkarır (Eyyûb b. Halîl, vr. 216a-216b).

2.29. Hacerü'l-Hayye

“Hayye”, yılan anlamına gelmektedir. “Hacerü'l-hayye” ise “yılan taşı”dır (Aydın ve Murad, 2019: 275). Bu taş fındık boyutunda olup bazı yılanların başında bulunmaktadır. Yılan, akrep ve zehirli sürüngenlerin sokmalarına karşı iyi geldiği belirtilmektedir. Eyyûb b. Halîl, bu taş hakkında şu bilgileri vermektedir:

Hacerü'l-Hayye: Lisân-ı Fârsîde aña sührebâz derler. Kiçirek funduklar gibidir. Ba‘z-ı yılanların başında çıkar. Her yılanda bulunmaz. Hâşşiyeti budur ki her ‘uzvı ki yılan ve ‘akreb ve ğayrı sokmuşdur. Ol taş süde veyâ issi şu içine koyup ol ‘uzvı içine soksa ol taş varup yılan sokduğu yere yapışıp şorup içinden ağusın çeke çıkar. İbn Sînâ eydür: Yılan sokduğu kişi anı boynuna aşakosa şihhat bula. Cālînüs eydür: Bu huşûsı niçe def‘a tecrübe eyledük şâdik oldı dedi.

Yılan taşı: Farsça’da ona sührebâz derler. Küçücük fındıklar gibidir. Bazı yılanların başında çıkar. Her yılanda bulunmaz. Özelliği budur ki herhangi bir organı yılan, akrep ve bunun gibiler soktuğunda, o taş süte veya sıcak su içine koyup o organı içine sokarsa o taş gidip yılanın soktuğu yere yapışıp emip içinden zehrini çekip çıkarır. İbn Sînâ der: Yılanın soktuğu kişi onu boynuna asarsa sağlığına kavuşur. Galenos der: Bu özelliği defalarca denedik, doğrudur dedi (Eyyûb b. Halîl, vr. 216b).

2.30. Hacerü'l-Huttâf

“Huttâf”, kırlangıç denilen kuştur. “Hacerü'l-huttâf” ise “kırlangıç taşı” olup kırlangıcın yuvasında bulunan biri siyah ve biri kırmızı olan iki taştır. Bu taş hakkında Eyyûb b. Halîl şu bilgileri vermektedir:

Hacerü'l-Huttâf: Karlağuş yuvasında bulunur iki taşdır. Biri ebyaz ve biri ahmerdür. Eger ahmer olan taş düşünde korkup feza‘ eden kişi

boynına veyā béline veyā ğayrı yérine bağlasa andan ħalāş ola. Ve eger ebyaz olanı bağlasa şar‘ zaĥmetinden ħalāş ola, bi-izni’llāhi te‘ālā.

Kırlangıç taşı: Kırlangıç yuvasında bulunan iki taştır. Biri beyaz ve biri kırmızıdır. Eğer kırmızı olan taşı rüyasında korkup inleyen kişi boynuna, beline veya başka yerine bağlasa ondan kurtulur. Ve eğer beyaz olanı bağlarsa sara (epilepsi) eziyetinden Allah’ın izniyle kurtulur (Eyyûb b. Halîl, vr. 216b).

2.31. Hacerü’d-Decâc

“Decâc”, tavuk anlamına gelmektedir. “Hacerü’d-decâc” ise tavuk taşı olup tavuğun kursağından çıkan gök rengi bir taştır. *Nizâmü’l-Edviye*’de bu taş hakkındaki bilgiler Kazvinî’nin *Acâyibü’l-Mahlûkât* eserinden aktarılmakla birlikte, bu taşın sara hastalarına iyi geldiği, bebeklerin uykuda feryat ettiklerinde sakinleştirdiği bilgisi yer almaktadır (Aydın ve Murad, 2019: 276). Taş hakkında Eyyûb b. Halîl şu açıklamaları yapmaktadır:

Ĥacerü’d-Decâc: Āsmâncünî bir taşdur. Tavık ĥursağından çıkar. Eger ol taşı maşrû‘uĥ üzerine bağlasalar şar‘ından ħalāş ola. Ve eger bir kiři anı bir ‘uźvına bağlasa menîsini ziyâde eyleye. Eger oğlançuğun başı altına ĥosalar aña yaramaz göz değmeye.

Tavuk taşı: Gök rengi bir taştır. Tavuk kursağından çıkar. Eğer o taşı saralının (sara hastalığına yakalanmış olanın) üzerine bağlasalar sarasından kurtulur. Ve eğer bir kişi onu bir organına bağlarsa menisini fazlalaştırır. Eğer küçük çocuğun başı altına koysalar ona kötü göz değmez (Eyyûb b. Halîl, vr. 216b-217a).

2.32. Hacerü’r-Rehâ

“Değirmen taşı” (Aydın ve Murad, 2019: 266) anlamına gelen ve hamile kadınların düşük yapmasını önleyici özelliğe sahip bir taştır. Bu taşın ayrıca, kan sızmalarına, vereme, şişlere, sinirlere, nikris hastalığına yararlı olduğu ifade edilir (Aydın ve Murad, 2019: 266). Taş hakkında Eyyûb b. Halîl şu bilgileri vermektedir:

Ĥacerü’r-Reĥâ: Değirmen taşıdır. Eger anuĥ esfelinden bir kıţ‘a alup şol ‘avret ki oğlan düşürgen ola ol ‘avretün başına bağlasalar oğlanını düşürmeye ve sühûletle toğura. Ve eger aşağasından kan geçse ol taşı kızdurup ve üzerine sirke saçup üzerine otursa ĥanını kese.

Değirmen taşı: Değirmen taşıdır. Eğer onun en küçük bir parçasından biraz alıp bebek düşüren kadının başına bağlasalar bebeğini

düşürmez ve o kolaylıkla doğurur. Ve eğer belinin aşağısından kan geçerse o taşı kaynatıp ve üzerine sirke saçılıp üstüne oturursa kanını keser (Eyyûb b. Halîl, vr. 217a).

2.33. Hacerü's-Sâmûr

Sâmur taşı, bütün taşları kolaylıkla kesen bir taştır. Hz. Süleyman zamanında Beytül-Makdis'in inşasında taşları sessizce kesmek için kullanılmıştır. Bu taşın sesinin çıkmadığı ifade edilmektedir (Aydın ve Murad, 2019: 276). Eyyûb b. Halîl, bu taş hakkında şu bilgileri vermektedir:

Hacerü's-Sâmûr: Bu ol taşdur ki cemî-i taşları sühûletle kaç eder. Hikâyet olındı ki Süleymân peygâm-ber 'aleyhi's-selâm Beytül-Makdis'i binâ eylemek istedikde şeyâtine taş kesmek emr eyledi. Şeyâtin taşı keserler iken taşlar berk olmağın taşların şavtından halk 'âciz olup Süleymân'a şikâyet eylediler. Süleymân 'aleyhi's-selâm dahı Benî İsrâ'îl'ün 'ulemâsını ve 'afârit-i cinnî cem' édüp bi-ğayri şavtin ol taşların kesilmesine çâre istedi. Kimesne andan kaçâ haber vërmedi. Âhirü'l-emr bir 'ifrit eyitdi: Ben bir taş bilürin ol taşda taleb eyledigünüz hâşşa vardur. Ammâ mekânın bilmezsin. Lâkin bir hîle ideyin ol hîle ile aña vuşul mümkindür dedı. Süleymân dedı ki ne hîle edersün eyle dedı. Ol 'ifrit 'uqâbuñ yuvasından yumurdalarını alup ve ol yumurdaları bir şişeye koydı ki ol şişe gâyet kalın şişe idi ve şedidü's-şafâ idi. Ve şişenüñ ağızını muhkem berkitdi. Ve iledüp yine yuvasına kodı. Ba'de zamânın 'uqâb gelüp yumurdasını ol hâlde buldı. Ve ayağıyla ve minkârıyla birkaç kerre döğdi kaçâ pârelenmedi. Andan sonra uçup gitdi. İkinci günde bir taş getürdi ve ol taşı sühûletle şişenüñ üzerine bıraktı. Şişe bi-ğayri şavtin pârelenüp yumurdaya zarar eylemedi. Süleymân 'aleyhi's-selâm 'uqâbı getürdüp ol taşı kandan getürdün deyü haber şordı. 'Uqâb eyitdi: Mağrib'de Sâmur dërler bir taş vardur. Andan getürdüm dedı. Süleymân 'aleyhi's-selâm cinleri gönderüp ol taşdan kifâyet miqdârı getürtdi ve taşları anuñ ile kesdiler. Andan sonra taşdan şavt gelmeyüp halk râhat oldılar.

Sâmûr taşı: Taşların hepsini kolaylıkla kesen bir taştır. Hikaye edilir ki Hz. Süleyman aleyhisselam Beytül-Makdis'i inşa etmek isteyince şeytanlara taş kesmesini emretti. Şeytanlar taşı keserlerken taşların sert olması sebebiyle taşların sesinden halk çaresiz olup Hz. Süleyman'a [bu durumu] şikâyet ettiler. Hz. Süleyman aleyhis-

selam da İsrailoğulları'nın bütün âlimlerini ve cin ifritlerini toplayıp bundan sonra o taşların seslerinin kesilmesine çözüm istedi. Kimse bu duruma çözüm bulamadı. En sonunda bir ifrit şöyle dedi: Ben bir taş bilirim, o taşta istediğin özellik vardır. Ama yerini bilmiyorum. Ancak bir hile edeyim, o hile ile onu elde etmek mümkündür dedi. Hz. Süleyman “ne hile yaparsan yap” dedi. O ifrit, kartalın yuvasından yumurtalarını alıp o yumurtaları, son derece kalın ve geniş olan bir şişeye koydu. Ardından şişenin ağzını sağlam bir şekilde kapattı. Onu tekrar yuvasına koydu. Biraz sonra kartal yuvasına gelince yumurtasını o hâlde buldu. Ardından şişeyi ayağıyla ve gagasıyla birkaç kere dövdü, asla parçalanmadı. Ondan sonra uçup gitti. İkinci günde bir taş getirdi ve o taşı kolaylıkla şişenin üzerine bıraktı. Şişe sessiz bir şekilde parçalanıp yumurtalara zarar vermedi. Hz. Süleyman kartalı çağırıp “o taşı nereden buldun” diye sordu. Kartal dedi: Mağrip'te [Kuzey Afrika] Sâmûr denilen bir dağ vardır. Ondan getirdim, dedi. Hz. Süleyman aleyhisselam cinleri gönderip o taştan yeteri kadar getirtti. Taşları onunla kestiler. Bundan sonra o taştan ses gelmeyince halk rahatladı (Eyyûb b. Halîl, vr. 217a-217b).

2.34. Hacerü's-Semm

Bu taşta “zehir taşı” denilmektedir (Aydın ve Murad, 2019: 276). Bazı kimseler bu taşta panzehir madeninin bir türü olduğunu ve zehir, taşta yaklaştığında hareket ettiğini söylemektedir (Aydın ve Murad, 2019: 276). Ayrıca, taş hakkında birçok hikayenin bulunduğu ve padişahların hazinesinde yer aldığı da rivayetler arasındadır (Aydın ve Murad, 2019: 276). Eyyûb b. Halîl, bu bilgileri verdikten sonra taşla ilgili bir hikayeye başlar fakat eser burada sona erer.

Hacerü's-Semm: Cez^c gibi bir taşdur. Ammā cez^c degildir. Ba'z-ı pādişāhlaruñ hazinelelerinde bulunur. Hāşşiyeti budur ki eger ol taş oldığı meclise semm-i kâtil hâzır olsa ol taş hareket eder. Melik Ebi'l-Hasan 'Alî'nüñ veziri İbn Nezzām *Siyerü'l-Mülük* adlı kitâbında yazar ve hikâyet edüp [eydür ki...]

Zehir taşı: Oniks gibi bir taştır. Ama oniks değildir. Padişahların bazılarının hazinesinde bulunur. Özelliği budur ki eğer o taşın olduğu ortamda öldürücü zehir bulursa o taş hareket eder. Melik Ebi'l-Hasan Alî'nin veziri İbn Nezzâm *Siyerü'l-Mülük* adlı eserinde yazar ve hikaye ederek [söyler ki...] (Eyyûb b. Halîl, vr. 217b).

Sonuç

Tarih boyunca insanoğlunun ilgisini çeken taşlar ve madenler hakkında bilgi veren eserler kalem alınmıştır. Bu eserler “cevhernâme” ya da “cevâhîrnâme” olarak adlandırılmışlardır. Ayrıca, çeşitli dönemlerde yazılan ansiklopedik bilgi içeren eserlerde de taşlar ve madenler hakkında bilgi veren bölümler yer almaktadır. 16. yüzyılda *Acâyibü'l-Mahlûkât* türünün bir tercümesi olan, Eyyûb b. Halîl'e ait *Tezkeretü'l-Acâyib ve Tercemetü'l-Garâyib* adlı eser de bu tür eserlerden biridir. İçerisinde pek çok konuyu ihtiva eden bu eserin ikinci makalesi olan “süfliyyât” bölümünün, beşinci nazarının on sekizinci faslı, taşlara ayrılmıştır. Eserde otuz dört taş hakkında bilgi verilmektedir. Sondan eksik tek nüshası olan bu eser, taşlar bölümünde “Hacerü's-Semm” başlığından sonra yazılmış dört satır ile sona ermektedir.

Eserde buldukları bölgelerin belirtildiği taşlar; ermeyûn (Rûm), tedmür (Mağrib), tûtiyâ (Hind ve Sind), bâh (İfrîkiye) olmak üzere dört çeşittir. Renkleri hakkında bilgi verilen taşlar; isfîzâc, bâhet, büssted, bicâdek, tûtiyâ, câlibü'n-nevm, cez', hâmî, âsmâncûnî, ebyâz, ahmer, ahdar, esved, asfar, agber, bahr ve huttâftır. Hayvanların bedenlerinden ya da hayvanlardan yararlanılarak elde edilen taşlar ise hubârâ, hayye, huttâf, decâc ve sâmûrdur.

Eserde yer alan taşların kullanım alanları, faydaları ve zararları hakkında da bilgi verilmektedir. Göze faydalı olan taşlar sırasıyla ismîd, ermeyûn, iklimiyâ'ü'z-zeheb, iklimiyâ'ü'l-fidda, büssted, bûrak ve tûtiyâdır. Göze zararlı olan taş ise bîcadektir. Ağır uyku getiren taş câlibü'n-nevmdir. Uyuza ve alaca hastalığı için etkili olan taş bûraktır. Diş ve ağız hastalıkları için etkili olan taşlar sırasıyla billûr, tenkâr ve ebyâzdir. Cinsel yönden faydalı olan taşlar bâh, hubârâ ve decâctır. İshale karşı etkili olan taş hubârâdır. Kötü kokuyu gideren taşlar sırasıyla ismîd ve tûtiyâdır. Sosyal ve psikolojik açıdan insanı olumlu etkileyen taşlar sırasıyla ermeyûn, âsmâncûnî, ebyâz, ahmer, ahdar, esved, asfar, agber, huttâf ve decâctır. Akrep, yılan gibi çeşitli hayvanların zehirlenmesine karşı etkili olan taşlar sırasıyla isfîzâc, ebyâz, esved ve hayyedir. Yanık ve yaralara iyi gelen taşlar sırasıyla isfîzâc, iklimiyâ'ü'l-fidda, iklimiyâ'ü'l-fidda ve bûraktır. Böbrek taşı ve idrar için etkili olan taşlar sırasıyla büssted ve hasâtıdır. Sara hastalığına iyi gelen taşlar sırasıyla büssted, huttâf ve decâc Başka madenleri etkileyen taşlar sırasıyla efrencis ve tenkârdır. Olumsuz psikolojik durumlara yol açan taşlar sırasıyla bîcadek ve cez'dir. Çeşitli eşyaların yapımında kullanılan taş billûrdur. Gülmeye yol açan taş bâhetdir. Ölüme yol açan taşlar sırasıyla tedmür ve ahmerdir. Doğumu kolaylaştıran taş cez'dir. Felçlilere iyi gelen taşlar sırasıyla hâmî ve

bahrdır. Ekinlere ve ağaçlara faydalı olan taşlar sırasıyla hâmi, âsmâncûnî, ebyâz ve ahdardır. Devenin çok fazla kükremesini engelleyen taş hâmidir. Boğulmayı önleyen taş bahrdır. Kaynamayı önleyen taş bahrdır. Kadınların düşük yapmasını engelleyen taş rehâdır. Aşırı gürültüyü önleyen taş sâmûr-dur. Katilin olduğu mahalde hareket eden taş semmdir.

Eyyûb b. Halîl eserinde Aristoteles'in *Kitâbu'l-Ahcâr*'ından yararlanmış-tır. Çoğu maddede "Hakîm Aristû eydür" diyerek bunu belirtmektedir. Bu taşlar sırasıyla ismîd, efrencis, iklimiyâ'ü'z-zeheb, iklimiyâ'ü'l-fıdda, billûr, bûrak, bîcâdek, tedmür, tenkâr, tûtiyâ, câlibü'n-nevm, cez', hâmi, âsmâncûnî, ahmer, ahdar, esved, asfar, agber, bâh, bahr ve hasât olmak üzere yirmi iki tanedir. Otuz dört taşın yer aldığı eserde, yirmi iki taş için Aristoteles'e başvurulması ve çoğu maddede birebir tercümenin yapılmış olması bu tür eserlerde *Kitâbu'l-Ahcâr*'ın önemli bir kaynak sayıldığını da göstermektedir.

Eyyûb b. Halîl'in *Tezkiretü'l-Acâyib ve Tercemetü'l-Garâyib* adlı eseri sadece taşları ele alan bir eser değil, dönemin coğrafya, astronomi, biyoloji, mineroloji, halk inanışları gibi önemli bilgilerini de içeren önemli bir eserdir. Eserde taşların anlatımında görüleceği üzere kimi zaman rivayetlere de başvurulmaktadır. Döneminin kültürel ve ilmî birikimini aktaran bu eserde yer alan taşların incelenmesinin verildiği bu çalışmada görüleceği üzere eserin dil ve kültürümüz açısından yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağı ifade edilebilir.

Kaynakça

- Ak, Mahmut (2007). *Âşık Mehmed Menâzirü'l-Avâlim I-II-III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Aksoy, Gürsel (2021). *Aristoteles'in Taşlar Kitabı; Kitâbu'l-Ahcâr li-Aristâtâlîs (İnceleme-Arapça Metin-Çeviri-Yorum)*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Argunşah, Mustafa (1990). "15. Yüzyılda Yazılmış Tuhfe-i Murâdî İsimli Cevhernâme'de Geçen Değerli Taşlarla İlgili Terimler". *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6: 1-20.
- Argunşah, Mustafa (1999). *Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî Tuhfe-i Murâdî, İnceleme-Metin-Dizin*. Ankara: TDK Yayınları.
- Aydın, Mükerrerem Bedizel ve Murad, Sibel (2019). *Nizâmü'l-Edviye, Sakızlı İsa Efendi*. Ankara: TÜBA.

Bardakçı, Ramazan ve Tıraş Yusuf Can (2023). “Eyyûb bin Halîl’in Acâyibü’l-Mahlûkât Tercümesi: Tezkiretü’l-Acâyib ve Tercemetü’l-Garâyib”. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7(3): 2438-2462.

Eyyûb b. Halîl, *Tezkiretü’l-Acâyib ve Tercemetü’l-Garâyib*, Eyyûb b. Halîl Avusturya Milli Kütüphanesi, G. Flügel, II, 508, nr. 1440.

Özcan, Emine Sonnur (2020). *Kıymetli Taşlar ve Metaller Kitabı (el-Cemâhir Fî Ma’rifeti’l-Cevâhir)*. Ankara: TTK Yayınları.

“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmada eşit düzeyde katkı sunmuştur.

The following statements are made in the framework of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:

Ethics Committee Approval: *Ethics committee approval is not required for this study.*

Declaration of Conflicting Interests: *The authors have no potential conflict of interest regarding research, authorship, or publication of this article.*

Author-Contributions Statement: *The authors contributed equally to the study.*